

ЕКОНОМІКА, ОРГАНІЗАЦІЯ

УДК 631:155.2.48

М.О. Лищенко

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Досліджено проблеми та перспективи формування зернового ринку Сумської області, з'ясовано фактори впливу на обсяги виробництва зернової продукції. Здійснено постатейний аналіз витрат та розраховано основні показники економічної ефективності виробництва зернових в регіоні.

Постановка проблеми. Зернове виробництво завжди було, є і залишатиметься однією з пріоритетних галузей народного господарства України. Для цього є всі об'єктивні умови: родючі ґрунти, сприятливі кліматичні умови, багатовіковий хліборобський досвід, наявність високоврожайних сортів.

Перехід до ринкової економіки спричинив докорінні зміни в економічних відносинах між товаровиробниками і споживачами агропромислової продукції, змінилися і функції держави. Її організаційну роль поступово беруть на себе вільні ринкові інститути, які сприяють створенню нових форм господарських зв'язків між підприємствами суміжних галузей. Однак важливо, щоб ринкові інституції розвивались не тільки на національному, а й на регіональному рівні, зв'язуючи в єдину систему регіональний, національний і світовий ринки. Лише за таких умов товаровиробник зможе повною мірою скористатися вигодами кон'юнктури ринків, правильно побудувати свою маркетингову стратегію: цінову політику та політику товаропросування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку сільськогосподарського виробництва присвячено багато праць науковців та практиків. Дослідженнями цих питань займаються В.Я. Месель-Веселяк, В.І. Бойко, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак, В.Г. Андрійчук та ін. Однак у більшості наукових праць об'єктом дослідження є формування ринку зерна держави, а регіональним аспектам розвитку виробництва приділяється значно менше уваги. Тому дослідження тенденцій розвитку обсягів виробництва зерна потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає в необхідності вивчення основних економічних аспектів розвитку зернової галузі на Сумщині, дослідження основних показників ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, які займаються виробництвом та реалізацією сільськогосподарської продукції. Для вирішення поставлених завдань використовуються такі *основні методи*: елімінування, абстрактно-логічний, порівняння, графічний, аналізу і синтезу.

Виклад основного матеріалу. Становлення регіональних зернових ринків в Сумській області проходить під впливом сукупності мікро- та макроекономічних чинників. Ефективне формування та функціонування регіонального ринку зерна вимагає їх врахування та визначення чітких підходів для прийняття організаційно-економічних рішень, які б враховували особливості регіонального розвитку виробництва та збуту зернової продукції.

Дослідженням встановлено, що частка зернових культур в структурі всіх видів сільськогосподарської продукції складає 60%.

Результати аналізу зернового ринку Сумської області показали, що основними виробниками зерна в області є сільськогосподарські підприємства. Дослідження показали (рис. 1), що ознаки слабкості виробництва зерна в Сумській області спостерігаються в 2006-2007 роках. У 2006 році було отримано найнижчий валовий

збір за період дослідження, який склав 588 тис. т. Але в 2008 та 2009 роках спостерігається різке зростання валового збору до 1341,5 тис. т та 1155,5 тис. т відповідно. Це відбувається як за рахунок коливання урожайності, так і посівних площ.

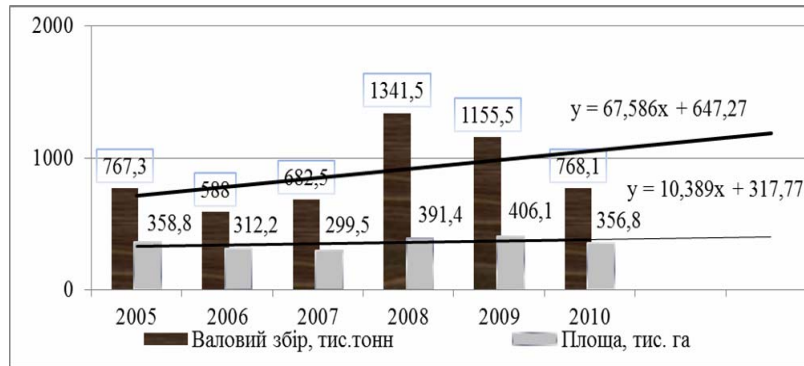

Рис. 1. Динаміка виробництва зернових та зернобобових*

* Власні розрахунки автора за даними Головного управління агропромислового розвитку Сумської ОДА

Отже, підвищення інтенсивності зернового виробництва можливе за рахунок вдосконалення системи сівозмін, структури посівів, у тому числі сортової в конкретних ґрунтово-кліматичних умовах, запровадження науково обґрунтованої сортової агротехніки. Повинні бути зосереджені кошти і зусилля на гарантованому вирощуванні високоякісної продовольчої пшениці.

Урожайність безпосередньо прямо пропорційно впливає на розмір валового збору. Підвищення урожайності на даний час є найбільш актуальною проблемою для сільськогосподарських товаровиробників, оскільки підвищення врожайності впливає не тільки на збільшення валового збору, а й відповідно на зменшення собівартості продукції. На зміну урожайності впливає ряд факторів, які можуть бути як залежними від людей, так і не зовсім їм підвладними (природно-кліматичні умови) (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка урожайності зернових та зернобобових по Сумській області за 2005-2010 роки*

* Власні розрахунки автора за даними Головного управління агропромислового розвитку Сумської ОДА

Проаналізувавши динаміку урожайності зерна за 2005-2010 роки можна констатувати, що вона має тенденцію до скорочення. Урожайність зерна у 2010 р. порівняно з 2008 р. зменшилась на 12,8 ц/га, що свідчить про недостатнє використання високоякісного насіння, використання прогресивних технологій виробництва зерна, а також не внесення в оптимальні строки та в оптимальній кількості органічних та мінеральних добрив. А також одним із основних факторів скорочення урожайності є вплив природно-кліматичних умов.

Дані показують (рис. 3), що найбільшу частку в структурі посівних площ займають три основні культури (озима пшениця, ячмінь ярий, кукурудза), з яких озима пшениця займає від 36,7% в 2008 році до 39,7% в 2010 році, що залежить від умов посіву та зимівлі цієї культури. Однак кожні 2-3 роки з п'яти, «випадання» озимини

становить 15-20% від загальної площі. Тоді ця площа перекривається посівами ярого ячменю, який займає від 23,2% до 20,3% в структурі посівних площ зернових. Частка кукурудзи на зерно з кожним роком зростає. У 2008 році її частка становить – 11,1%, в 2010 році – 15,5%. Відбувається різке скорочення площі жита з 8,5% до 4,6%.

Рис 3. Порівняльна структура посівних площ зернових та зернобобових*

* Власні розрахунки автора за даними Головного управління агропромислового розвитку Сумської ОДА

Для більш повного виявлення факторів, які впливають на валовий збір проведемо факторний аналіз (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив факторів на валовий збір зернових*

Показники	Зернові і зернобобові		
	2008 р.	2010 р.	Відхилення (+,-)
Посівна площа, тис. га	391,4	356,8	-34,6
Урожайність, ц /га	34,3	21,5	-12,8
Валовий збір, тис. тонн	1341,5	768,1	-573,4
Відхилення за рахунок:	-	-	-
- посівної площі	-	-	-117,7
- урожайності	-	-	-455,7
- умовний валовий збір	-	-	1223,8

* Власні розрахунки автора за даними Головного управління агропромислового розвитку Сумської ОДА

Розрахунки показали, що валовий збір зернових зменшився на 573,4 тис. т. Причиною цього стало скорочення посівних площ на 34,6 тис. га, в результаті чого валове виробництво зерна зменшилося на 117,7 тис. т. Тоді як при зменшенні урожайності на 12,8 ц/га, валовий збір знизився на 455,7 тис. т. Отже, дослідженнями встановлено, що саме рівень урожайності має найбільший вплив на скорочення валового збору зернових та зернобобових в області.

За попередніми даними за 2011 р. обсяг виробництва продукції рослинництва був більшим порівняно з 2010 р. на 45,8%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 83,5%, у господарствах населення – на 15,1%.

У 2011 р. валовий збір зернових культур у всіх категоріях господарств становив 25072,1 тис. ц (у вазі після доробки), що на 11833,2 тис. ц (на 89,4%) більше, ніж у 2010 р., у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 11483,0 тис. ц (на 95,1%), у господарствах населення – на 350,2 тис. ц (на 30,0%). Порівняно з 2010р. у цілому по області відбулося підвищення урожайності на 15,9 ц/га (на 71,9%). Усього по області одержано 6344,0 тис. ц пшениці (на 18,4% більше, ніж у 2010р.), ячменю – 2302,3 тис. ц (на 13,2% більше), кукурудзи на зерно – 14903,7 тис. ц (у 3,1 рази більше).

Таблиця 2

Збирання врожаю сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств за 2011 рік (попередні дані)

Сільськогосподарські культури	Валовий збір		Зібрана площа		Урожайність	
	тис. ц	у % до 2010р.	тис. га	у % до 2010р.	ц з 1 га зібраної площі	збільшення, зменшення (-) до 2010 року
<i>Усі категорії господарств</i>						
Зернові та зерно бобові культури	25072,1	189,4	658,9	109,8	38,0	15,9
у тому числі						
пшениця	6344,0	118,4	223,9	92,1	28,3	6,3
ячмінь	2302,3	113,2	107,4	89,8	21,4	4,4
кукурудза на зерно	14903,7	312,7	233,7	171,4	63,8	28,9
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>						
Зернові та зерно бобові культури	23554,0	195,1	599,2	110,3	39,3	17,1
у тому числі						
пшениця	5925,2	117,9	207,8	91,5	28,5	6,4
ячмінь	1675,6	109,6	80,5	87,0	20,8	4,3
кукурудза на зерно	14592,0	320,6	226,6	173,3	64,4	29,6
<i>Господарства населення</i>						
Зернові та зерно бобові культури	1518,1	130,0	59,7	104,5	25,4	5,0
у тому числі						
пшениця	418,8	126,4	16,1	101,6	26,1	5,1
ячмінь	626,7	124,3	26,9	99,7	23,3	4,7
кукурудза на зерно	311,7	145,2	7,1	126,7	43,5	5,5

Формування цін на зерно відбувається під впливом кон'юнктури ринку і витрат виробництва, що становлять аспекти конкурентоспроможності продукції. В умовах конкурентного ринку, коли кожен виробник намагається завоювати прихильність споживача – реалізувати товар – фундаментальний вплив на задоволення даного бажання, а значить отримання доходу, справляють внутрігосподарські витрати і кон'юнктура та ціна. Конкурентноздатність виробника сільськогосподарської продукції, зокрема зернових, за витратами і ціною є головним фактором конкурентоспроможності продукції на світовому ринку. Тому визначальним аспектом визначеної проблеми є витрати виробництва. Саме в системі витрат ефективності виробництва формуються головні конкурентні переваги, що в умовах нееластичного попиту є визначальним відносно його реалізації продукції. Ціноутворення як механізм формування доходності виробництва зерна, залежить від техніко-технологічних параметрів і затратності діяльності, що є основою конкурентоспроможності продукту. Чим нижчі затрати, тим за нижчою ціною виробник буде продавати продукцію і отримувати прибуток. Тому важливим елементом забезпечення ефективного ціноутворення є моніторинг витрат виробництва та реалізації продукції. Витрати поділяють на постійні й змінні. Постійні витрати існують від обсягу виробництва, а змінні залежать від кількості виробленої продукції та технології. Ефективність виробництва зернових та зернобобових залежить від витрат і отриманого доходу з продажу. Дослідження номенклатури витрат дає підстави стверджувати, що при виробництві зерна витрати переважно є змінними, за виключенням орендної плати, проте постійні витрати поділяються на умовно-постійні залежно від методології їх

формування. Відповідно з цього формується питома вага постійних і змінних витрат. В середньому змінні витрати в структурі собівартості займають 70-80%, а постійні витрати 30-20%.

Таблиця 3

Склад та структура витрат на 1ц та на 1га зернових та зернобобових

Статті витрат	2008 р.			2010 р.			Відхилення + / -	
	1ц, грн.	1га, грн.	%	1ц, грн.	1га, грн.	%	1ц, грн.	п.в.
Витрати на оплату праці з відрахуваннями	6,62	230,5	12	12,08	259,69	11,3	5,46	-0,7
Матеріальні витрати	39,90	1388,6	72,3	71,40	1535,14	66,8	31,50	-5,5
- насіння та посадковий матеріал	8,17	284,2	14,8	14,11	303,35	13,2	5,94	-1,6
- інша продукція сільськогосподарства	0,50	17,3	0,9	0,96	20,68	0,9	0,47	0
- мінеральні добрива	8,94	311,1	16,2	17,74	381,49	16,6	8,80	0,4
- нафтопродукти	8,28	288,1	15	14,32	307,95	13,4	6,04	-1,6
- електроенергія	0,39	13,4	0,7	0,75	16,09	0,7	0,36	0
- паливо	0,83	3,1	1,5	0,75	16,09	0,7	-0,08	-0,8
- запасні частини	3,37	117,2	6,1	5,67	121,80	5,3	2,30	-0,8
- оплата робіт і послуг	9,44	328,4	17,1	17,00	365,40	15,9	7,56	-1,2
Амортизація основних засобів	2,70	94,1	4,9	6,52	140,19	6,1	3,82	1,2
Інші витрати	5,91	205,5	10,7	16,89	363,10	15,8	10,98	5,1
Всього витрат	55,19	1920,6	100	106,89	2298,12	100	51,7	-

* Власний розрахунок автора за даними Головного управління агропромислового розвитку Сумської ОДА

З проведених досліджень можна стверджувати, що у 2010 році порівняно з 2008 роком собівартість 1 ц зернових та зернобобових збільшилася на 51,7 грн. Відповідно це пояснюється змінами статей витрат, що включаються до структури собівартості зернових та зернобобових. Так найбільше зростання витрат на 1 ц спостерігається по статті «матеріальні витрати», яка зросла на 31,5 грн. Це відбулося за рахунок зростання витрат на 1 ц по статті «насіння та посадковий матеріал» на 5,94 грн., по статті «мінеральні добрива» на 8,8 грн. Збільшення по цим статтям пояснюється в першу чергу зростанням вартості насінневого та посадкового матеріалу та закупівельною ціною на мінеральні добрива, які за період дослідження зросли, при незначному збільшенні обсягів закупівлі. А також підвищилися витрати по статті «нафтопродукти» на 6,4 грн. на 1 ц. Причиною цього стало зростання ціни на паливно-мастильні матеріали при тому, що обсяги виконаних робіт мають тенденцію до скорочення. Також спостерігаються зміни в грошово-матеріальних витратах на 1 га. Так, витрати на 1 га в звітному році порівняно з базисним збільшилися на 377,52 грн. Це відбулося за рахунок групи прямих матеріальних витрат на ц зернових, поряд з тим рівень урожайності зменшився на 12,8 ц/га.

Головними факторами, що вплинули на збитковість виробництва зерна в окремі роки є висока собівартість виробництва та несприятлива цінова кон'юнктура. Тому для збільшення прибутковості виробництва потрібно або мати можливість отримувати більшу ціну за реалізовану продукцію, або ж намагатися знизити її собівартість.

Розрахунки показали, що нестабільність цін на сільськогосподарську продукцію обмежують відтворювальний потенціал сільськогосподарських підприємств, тобто вносять дестабілізуючий вплив у процеси відтворення. З цього приводу необхідно зазначити, що ціна реалізації 1 тонни зернових в 2010 р. порівняно з 2008 р. зросла на 380,9 грн., і порівняно з іншими роками також зростає. Відповідно коливаються і

обсяги реалізації зерна, які в 2010 р. порівняно з 2009 р. зменшилися на 400,5 тис. т, тоді як порівняно з 2008 роком зросли на 11,1 тис. тонн. Як бачимо, з розрахунків, виробництво та реалізація зернових в 2009 році була збитковою, про що свідчить отриманий збиток від реалізації 1 ц в розмірі 69 грн. і рівень збитковості склав 8,4%. Така ситуація пояснюється найбільшою пропозицією на ринку зерна, тобто спостерігається насиченість ринку, що призводить до зменшення ціни реалізації 1 тонни зерна. Значно покращилася економічна ситуація в 2010 році, де рівень рентабельності склав 1,7%, хоча цей рік характеризується низьким рівнем урожайності – 21,5 ц/га і дуже малою пропозицією зерна на ринку. Відповідно відбулося зростання ціни до 1147,3 грн/т (це рекордний показник ціни). Відповідно маємо неопані показники рентабельності, що забезпечено в умовах нестабільності співвідношень обсягів реалізації і цін й на фоні подорожчання продовольства, а не за рахунок ефективності виробництва.

Таблиця 4

Ефективність виробництва зернових та зернобобових в сільськогосподарських підприємствах Сумської області

Показники	Роки						Відхилення (+/-)	
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010 р. до 2005 р.	2010 р. до 2008 р.
	Вироблено, тис. тонн	767,3	588	682,5	1341,5	1155,5	768,1	0,8
Урожайність, ц/га	21,4	18,8	22,8	34,3	28,5	21,5	0,1	-12,8
Реалізовано, тис. тонн	516,2	528,2	480,9	791,6	1203,2	802,7	286,5	11,1
Рівень товарності, %	67,3	89,8	70,5	59,0	104,1	104,5	37,2	45,5
Виробнича собівартість 1 тонни, грн.	364,0	453,0	533,6	551,9	723,1	1068,9	704,9	517,0
Собівартість реалізації 1 тонни, грн.	390,0	427,8	554,4	572,1	688,3	925,2	535,2	353,1
Повна собівартість 1 тонни, грн.	457,5	488,2	650,9	715,1	824,5	1127,7	670,2	412,6
Середня ціна реалізації 1 тонни, грн.	450,5	502,4	885,0	766,4	755,5	1147,3	696,8	380,9
Отримано прибутку на 1 тону, грн.	-7,0	14,2	234,1	51,3	-69,0	19,6	26,6	-31,7
Рівень рентабельності, %	-1,5	2,9	36,0	7,2	-8,4	1,7	+3,2 п.в.	-6,1 п.в.

Висновки. Отже, для зниження собівартості зернових в господарствах Сумської області необхідно:

- впроваджувати прогресивні системи землеробства, науково-обґрунтовані сівозміни і передові технології виробництва;
- впроваджувати у виробництво нові сорти і гібриди сільськогосподарських культур;
- дотримуватися всіх агротехнічних вимог;
- удосконалювати галузеву структуру підприємства з організацією на вимоги ринку, досягнення при цьому раціональної концентрації виробництва, що забезпечує краще використання ресурсів, більш швидке запровадження досягнень НТП і передової практики.

Основними джерелами резервів зниження собівартості сільськогосподарської продукції є: збільшення обсягу її виробництва за рахунок повнішого використання виробничих потужностей підприємства; скорочення витрат на її виробництво за рахунок підвищення рівня продуктивності праці, ощадливого використання сировини, матеріалів, електроенергії, палива, обладнання, запобігання невиробничим витратам тощо.

Резерви збільшення виробництва продукції виявляють у процесі аналізу виконання виробничої програми. При збільшенні обсягу виробництва продукції на

наявних виробничих потужностях зростають тільки змінні витрати (пряма оплата праці робітників, прямі матеріальні витрати), сума ж постійних витрат, як правило, не змінюється, внаслідок чого знижується собівартість виробів. Резерви скорочення витрат визначають за кожною статтею витрат за рахунок конкретних інноваційних заходів (упровадження нової, прогресивнішої техніки і технології виробництва, поліпшення організації праці тощо), що будуть сприяти економії заробітної плати, сировини, матеріалів, енергії тощо.

Ці та інші заходи вимагають збільшення виробничих витрат на 1 га сільськогосподарських культур, але одночасно сприяють зменшенню собівартості одиниці продукції. Інтенсифікація зернового господарства неможлива без комплексної механізації виробництва зерна. Вона є основою для впровадження інтенсивних та індустріальних технологій вирощування, забезпечує зростання продуктивності праці при виробництві зерна. Забезпечення господарств надійною системою машин (тракторів, пристроїв та знарядь, комбайнів та інше) дає змогу якісно і в оптимальні агротехнічні строки виконувати всі види робіт, що сприяє підвищенню врожайності зернових і значно зменшує втрати зерна при збиранні врожаю. Важливим резервом підвищення економічної ефективності зернового виробництва є поліпшення якості зерна.

SUMMARY

The issues and prospects of the formation of grain market of Sumy region are investigated. Factors of impact on the volume of grain production are clarified. The author has made the itemized cost analysis and calculated the basic indicators of economic efficiency of grain production in the region.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (вип. 6) / за ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 764 с.
2. Бойко В.І. Зерно і ринок: монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 312 с.
3. Бойко В.І., Касьянова Н.Л. Обґрунтування регіонального розміщення виробництва зерна // Економіка АПК. – 2002. – №5. – С. 9-13.
4. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: монографія / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 340 с.
5. Основні економічні показники розвитку сільського господарства Сумської області за 2010 рік. Сумське обласне управління сільського господарства і продовольства. – Суми. – 2011.
6. Статистичні щорічники Сумської області за 2005-2010 роки / Головне управління статистики в Сумській області – 2005-2010.
7. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України [За редакцією П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка]. – ІАЕ, 2002. – 61с.
8. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / [Шпикуляк О.Г., Воскобойнік Ю.Г., Саблук Р.П., Овсянніков О.В.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 190 с.

Надійшла до редколегії 22 травня 2012 р.